

Realisten en reactionairen

Een erudiet en goed geschreven boek, dat is *Realisten en reactionairen. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers, 1905-1942*. Het is het langverwachte tweede deel van het standaardwerk over de Nederlandstalige pers in Nederlands-Indië, een project waaraan Termorshuizen in totaal zo'n twintig jaar heeft gewerkt.

De titel zegt niet alleen iets over de pers in deze voormalige Nederlandse kolonie, maar geeft tevens treffend weer hoe de Nederlands-Indische samenleving als geheel zich in de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkelde: van gematigd liberaal rond 1900 – denk aan de ethische politiek – naar reactionair in de roerige jaren dertig, gekenmerkt door repressief beleid ten aanzien van de diverse bevolkingsgroepen. Het naar elkaar toegroeien of steeds meer tegen elkaar aanschurken van pers, bedrijfsleven en koloniale overheid is hiermee treffend verwoord.

Termorshuizen heeft wederom monnikenwerk verricht. Evenals in deel één, *Journalisten en heethoofden* (2001) dat de periode 1744-1905 bestrijkt, heeft hij samen met Anneke Scholte alle dagbladtitels die in die veertig jaar verschenen, geografisch, chronologisch en naar titel geordend. Termorshuizen besteedt in deel twee ook aandacht aan publicatijschriften die vanaf het begin van de vorige eeuw deel gaan uitmaken van het Indische perslandschap. Zeer handzaam voor de gebruiker is dat de bibliografische profielen van kranten en persoons- en titelregisters van deel één en twee hier zijn samengevoegd. Van de belangrijkste en meest spraakmakende journalisten en hoofdredacteuren zijn biografische schetsen en carrièreprofielen opgenomen.

De uitgebreide historische schets (ruim 300 pagina's) die aan de afzonderlijke titelbeschrijvingen voorafgaat is – en dat geldt voor het hele boek – een genot om te lezen: inhoudelijk erudiet en in een stijl die maken dat de bijna 1.200 pagina's die *Realisten en reactionairen* telt, lezen als een trein.

Nieuwe fase

Vanaf 1905 gaat de journalistiek in Nederlands-Indië een nieuwe fase in. In 1906 wordt het

Drukpersreglement van 1856 gewijzigd. *De facto* wordt de pers met de nieuwe wet erkend als maatschappelijke factor waarmee rekening dient te worden gehouden. Dat wil echter niet zeggen dat er vanaf toen echte persvrijheid was. De koloniale overheid bleef de decennia daarna persbreidel toepassen, vanaf 1914 gebruikmakend van de 'haatzaai-artikelen', die in dat jaar in het Indische Wetboek voor Strafrecht werden opgenomen. Niet alleen minder bekende, soms 'schreuwelijke' verslaggevers, maar ook gerenommeerde journalisten, hoofdredacteuren en directeurs van Indische dagbladen werden vervolgd en veroordeeld tot geld- of gevangenisstraffen voor uitlatingen in hun bladen.

Dat lot trof ook of vooral (hoofd)redacteuren van Indonesische afkomst. Zelfcensuur lag niet zelden op de loer. Eind jaren dertig zond de overheid een oekaze uit die de pers gebod volstreekte neutrali-

De Java-Bode maakt reclame (Collectie Persmuseum, Amsterdam)

teit te betrachten, geen enkel anti-Duits of anti-Japans geluid werd getolereerd. De Regeerings Persdienst (RPD) waakte ervoor dat het moreel onder de bevolking hoog bleef. Berichten over de feitelijke situatie werden stelselmatig gemanipuleerd en gecensureerd.

Indische dagbladen hebben altijd met hun voeten midden in de samenleving gestaan

In de periode tussen 1905-1942 maakte Nederlands-Indië een snelle groei door. Het aantal Nederlanders, mannen en vooral vrouwen, nam toe, evenals de bedrijvigheid, de verstedelijking en de onderwijsmogelijkheden. De Nederlandstalige pers profiteerde van de vernederlandsing: haar af-

zetmarkt werd groter en deze bood tevens plaats aan een grotere diversiteit van kranten en tijdschriften.

Deze jaren worden ook gekenmerkt door de opkomst van emancipatoire bewegingen uit de eigen gelederen van de Indische samenleving. Zo richtten Indo-Europeanen, moslims en Chinezen hun eigen organisaties op, veelal geruggensteund door eigen bladen, waarvan enkele – ook – in het Nederlands gepubliceerd werden. Veel Nederlanders in Indië zagen dit Indonesisch nationalisme met lede ogen aan; het ondermijnde het Nederlandse gezag, zo was het gevoelen. De verhoudingen kwamen steeds meer op scherp te staan. De jaren twintig luidden het einde van de ethische politiek in en de repressie nam toe om in de jaren dertig uit te monden in regelrechte verrechtsing van overheid en pers.

De twee grote namen in de Indische journalistiek – Henri Zentgraaff en Karel Wybrands – kunnen model staan voor het reactionaire element in de Indische samenleving, ze hadden invloed. Of, zoals Termorshuizen het formuleert: 'De tandem Zentgraaff-Wybrands vormde een politieke factor, een machtsblok waartegen de Indische overheid onmachtig was op te treden.' Bij ontstentenis van een democratisch partijstelsel hadden alle Indische periodieken in die jaren in potentie een mobiliserende en (politiek) sturende functie. Sterke mannen aan het roer van een blad, mannen die ook nog eens een scherpe pen hanteerden waren inderdaad in staat van hun krant een machtsfactor van betekenis te maken.

Van een ander kaliber was Willem Belonje. Termorshuizen vindt hem één van de interessantste journalisten die in de jaren 1920-1940 actief waren in de Indische pers. Hij wist zich staande te houden in het rechtse geweld van zijn *confères*. Belonje trok ten strijde tegen het egoïstisch Nederlands eigenbelang, waarin geen ruimte was voor begrip voor de Indonesiërs. Hij pleitte dan ook voor wederzijdse belangenbehartiging, voor een Indië dat eens een eenheid zou vormen (als onderdeel van het Nederlandse koninkrijk), voor een Indië waarin iedere ingezetene zich onderdaan zou voelen van die eenheidsstaat. Belonje was jarenlang verbonden geweest aan *De Indische Courant*, in 1921 voortgekomen uit de wens om ook de werknemers en de vakbeweging(en) een stem te geven. Toen deze krant in de jaren dertig door het ter rechterzijde staande concern van J.C. Kolling (Surabaja) werd overgenomen, voelde Belonje zich er niet meer thuis. Eind jaren dertig werd hij hoofdredacteur van *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* (Batavia), het voormalige blad van de in 1929 overleden Karel Wybrands! Belonje zat, evenals veel van zijn collega-journalisten, in 1942-1945 in Japanse kampen en overleefde deze.

Deel van de samenleving

Het uitgeven van kranten en tijdschriften was ook in Nederlands-Indië een commerciële bedrijfstak. De grote, langlopende titels – *De Locomotief* (Semarang), *het Bataviaasch Nieuwsblad*, de *Java Bode* (Batavia), *Het Algemeen Indisch Dagblad De Preangerbode* (Bandung), *het Soerabaiasch Handelsblad*, de *Deli Courant* (Medan), de *Simatna Bode* (Padang) – waren of wer-

den in de loop der jaren vrijwel allemaal aandeelhoudende NV's. Toen de crisis van de jaren dertig ook Nederlands-Indië trof, kreeg menig dagbladuitgeverij het moeilijk. Het gevolg was trustvorming en persconcentratie. Zo waren eind jaren dertig de belangrijkste titels op Java in handen van drie 'heren': C.W. Wormser, N. Metzelaar en J.C. Kolling. De laatste twee zetten hun uitgeefactiviteiten na de oorlog voort, de eerste overleed in 1946 te Amsterdam, waarna zijn zoon J.A. Wormser de zaken overnam.

K. Wybrands, *hoofdredacteur van Het Nieuws van den Dag voor N.-I.*
Karel Wybrands, hoofdredacteur *De Sumatra Post* (1899-1901), circa 1905
(Collectie Permuseum Amsterdam)

Indische dagbladen hebben altijd met hun voeten midden in de samenleving gestaan. Hun vertegenwoordigers, doorgaans goed schrijvende en goed gebekte journalisten en hoofdredacteurs, van wie sommigen een opvliegend karakter hadden en nogal eens ruzie maakten met collega's en andere *opinion leaders*, maakten onlosmakelijk deel uit van die samenleving. Deze markante personen kneedden en plooiden de publieke opinie in vaak bloemrijke taal. Ze opereerden soms diplomatiek en vaak aanvallend in het koloniale spanningsveld, waarin overheid, kolonisators en gekoloniseerden in al hun veelvormigheid met elkaar moesten zien te (over)leven. Dit alles – en nog veel meer – laat Termorshuizen op overtuigende wijze zien.

Besluit

Het tweeluik *Journalisten en beethoofden* (2001) en *Realisten en reactionairen* (2011) geeft een schitterende inblik in twee eeuwen pers en journalistiek in de Indische archipel. Het laat eens te meer zien dat de pers geworteld is in de samenleving en een belangrijke functie vervult in het creëren van kritisch burgerschap, ook in een periode toen dat formeel nog niet bestond. ■